

معلوماتی کاوش ”برصغیر کے اہل حدیث خدام قرآن“ منظر عام پر آئی ہے۔ اس کتاب میں مولانا محترم نے ۱۸۳ علمائے اہل حدیث اور دو اہلحدیث عالمات کے مختصر حالات اور ان کی قرآنی خدمات کو تحریر کر کے اپنے اسلوب نگارش کو ایک نئی جہت دی ہے۔ اس کتاب میں ایسے علماء اہل حدیث کی قرآنی خدمات کا تذکرہ پڑھنے کو بھی ملا جن علماء کے نام تو کتابوں میں پڑھے تھے، لیکن ان کی قرآنی خدمات کی کچھ خبر نہ ملتی تھی۔ محترم بھی صاحب اس کتاب نام خدام قرآن کو بھی پوشیدہ اوراق سے نکال کر منظر عام پر لے آئے ہیں۔

بلاشبہ بھی صاحب نے اہل حدیث خدام قرآن لکھ کر جماعت اہل حدیث پر احسان عظیم کیا ہے اس پر وہ بجا طور پر مبارکباد کے مستحق ہیں۔ اہل حدیث خدام قرآن بڑی معلوماتی اور دلچسپ کتاب ہے۔ اس میں پاکستان ہندوستان اور بنگلہ دیش کے علماء اہل حدیث کی قرآنی خدمات پر تفصیل سے معلومات دی گئی ہے۔ اپنے موضوع کی اس انوکھی کتاب میں پہلی بار اتنے علماء کی قرآنی خدمات کو ایک مجموعہ کی صورت میں شائع کیا گیا ہے۔ ہر اہل حدیث پر اس کتاب کا مطالعہ ضروری ہے۔

اب چند باتیں لائق مصنف کی خدمت میں گوش گزار کرنا چاہتا ہوں۔ میں نہ تو مبصر ہوں اور نہ نقاد البتہ خدام قرآن کے مطالعہ سے سنین سے متعلق جو چیزیں میرے علم میں آئیں ان کی نشاندہی ضروری ہے۔

۱۔ اہل حدیث خدام قرآن کے ناشر محترم ابو بکر قدوسی صاحب نے کتاب کے صفحہ ۱۶ پر اپنے پیش گفتار میں کتاب میں شامل شخصیات کی تعداد ۱۸۶ لکھی ہے جبکہ بھی صاحب نے ابتدائیہ میں ایک جگہ ۱۸۵ اور دوسری جگہ ۱۸۶ لکھا ہے۔ صحیح تعداد ۱۸۵ ہے۔ ہاں اگر بھی صاحب خود کو بھی خدام قرآن میں شامل کر لیں تو یہ تعداد ۱۸۶ صحیح تصور ہوگی۔ کیونکہ محترم بھی صاحب نے بھی قرآنیات سے متعلق بہت کچھ لکھا ہے۔ جیسا کہ انھوں نے اپنے ابتدائیہ میں تفصیل سے ذکر کیا ہے۔ لہذا اس لحاظ سے وہ مکہ بند خدام قرآن ہیں۔

اسلام کے روز اول سے یہ سلسلہ جاری ہے اور جب تک دنیا قائم ہے یہ مبارک سلسلہ جاری رہے گا۔ لائق تکریم ہیں وہ لوگ جنھوں نے خدمات قرآن کا فریضہ ادا کیا۔ برصغیر پاک و ہند کے اہل علم نے بھی قرآن مجید پر بے پناہ کام کیا۔ بالخصوص علمائے اہل حدیث نے اس صحیفہ مقدس کی عربی اردو فارسی پنجابی پشتو سندھی بلوچی سرائیکی بنگلہ اور دیگر کئی زبانوں میں تفاسیر لکھیں تراجم کیے اور ”قرآنیات“ سے متعلق قابل قدر خدمات سر انجام دیں۔ اللہ تعالیٰ جزائے خیر دے عصر حاضر کے عظیم مصنف مورخ اہل حدیث ذہبی دوراں حضرت مولانا محمد اسحاق بھی صاحب کو کہ جنھوں نے نقوش عظمت رفتہ بزم ارجمند ان کاروان سلف قافلہ حدیث برصغیر میں اہل حدیث کی آمد حیات صوفی عبداللہ اور حیات قاضی سلیمان سلمان منصور پوری میں علمائے اہل حدیث کے حالات و واقعات لکھ کر ان کی دینی اسلامی اور مسلکی خدمات کے علاوہ ان کی قرآن وحدیث کے سلسلے میں مساعی جلیلہ کو اجاگر کیا۔

مولانا محمد اسحاق بھتی صاحب اپنا ایک منفرد اسلوب نگارش رکھتے ہیں۔ وہ نہایت شگفتہ پیرائے میں اپنے ماضی الضمیر کا اظہار نہایت خوبصورتی سے کرتے ہیں۔ مولانا اسحاق بھی صاب کا مطالعہ وسیع اور معلومات کا دائرہ دور تک پھیلا دکھائی دیتا ہے۔ ان کی یادداشت بہت مضبوط اور حافظہ مثالی ہے۔ ان کی تحریریں پڑھ کر خوشی اور حیرانی ہوتی ہے کہ وہ کسی کسی نادر معلومات کو تاریخ کے مخفی گوشوں سے منظر عام پر لے آتے ہیں۔

حال ہی میں ان کی ایک نہایت عمدہ تحقیق اور

نام کتاب: برصغیر کے اہل حدیث خدام قرآن
مصنف: مولانا محمد اسحاق بھی حفظہ اللہ
صفحات: ۶۹۶ قیمت: ۳۰۰ روپے
ناشر: مکتبہ قدوسیہ غزنی سٹریٹ اردو بازار لاہور
پاکستان۔ فون: ۷۳۱۱۲۳۔ ۷۳۱۱۲۴۔ ۷۳۱۱۲۵۔ ۷۳۱۱۲۶۔ ۷۳۱۱۲۷۔ ۷۳۱۱۲۸۔ ۷۳۱۱۲۹۔ ۷۳۱۱۳۰۔ ۷۳۱۱۳۱۔ ۷۳۱۱۳۲۔ ۷۳۱۱۳۳۔ ۷۳۱۱۳۴۔ ۷۳۱۱۳۵۔ ۷۳۱۱۳۶۔ ۷۳۱۱۳۷۔ ۷۳۱۱۳۸۔ ۷۳۱۱۳۹۔ ۷۳۱۱۴۰۔ ۷۳۱۱۴۱۔ ۷۳۱۱۴۲۔ ۷۳۱۱۴۳۔ ۷۳۱۱۴۴۔ ۷۳۱۱۴۵۔ ۷۳۱۱۴۶۔ ۷۳۱۱۴۷۔ ۷۳۱۱۴۸۔ ۷۳۱۱۴۹۔ ۷۳۱۱۵۰۔ ۷۳۱۱۵۱۔ ۷۳۱۱۵۲۔ ۷۳۱۱۵۳۔ ۷۳۱۱۵۴۔ ۷۳۱۱۵۵۔ ۷۳۱۱۵۶۔ ۷۳۱۱۵۷۔ ۷۳۱۱۵۸۔ ۷۳۱۱۵۹۔ ۷۳۱۱۶۰۔ ۷۳۱۱۶۱۔ ۷۳۱۱۶۲۔ ۷۳۱۱۶۳۔ ۷۳۱۱۶۴۔ ۷۳۱۱۶۵۔ ۷۳۱۱۶۶۔ ۷۳۱۱۶۷۔ ۷۳۱۱۶۸۔ ۷۳۱۱۶۹۔ ۷۳۱۱۷۰۔ ۷۳۱۱۷۱۔ ۷۳۱۱۷۲۔ ۷۳۱۱۷۳۔ ۷۳۱۱۷۴۔ ۷۳۱۱۷۵۔ ۷۳۱۱۷۶۔ ۷۳۱۱۷۷۔ ۷۳۱۱۷۸۔ ۷۳۱۱۷۹۔ ۷۳۱۱۸۰۔ ۷۳۱۱۸۱۔ ۷۳۱۱۸۲۔ ۷۳۱۱۸۳۔ ۷۳۱۱۸۴۔ ۷۳۱۱۸۵۔ ۷۳۱۱۸۶۔ ۷۳۱۱۸۷۔ ۷۳۱۱۸۸۔ ۷۳۱۱۸۹۔ ۷۳۱۱۹۰۔ ۷۳۱۱۹۱۔ ۷۳۱۱۹۲۔ ۷۳۱۱۹۳۔ ۷۳۱۱۹۴۔ ۷۳۱۱۹۵۔ ۷۳۱۱۹۶۔ ۷۳۱۱۹۷۔ ۷۳۱۱۹۸۔ ۷۳۱۱۹۹۔ ۷۳۱۲۰۰۔ ۷۳۱۲۰۱۔ ۷۳۱۲۰۲۔ ۷۳۱۲۰۳۔ ۷۳۱۲۰۴۔ ۷۳۱۲۰۵۔ ۷۳۱۲۰۶۔ ۷۳۱۲۰۷۔ ۷۳۱۲۰۸۔ ۷۳۱۲۰۹۔ ۷۳۱۲۱۰۔ ۷۳۱۲۱۱۔ ۷۳۱۲۱۲۔ ۷۳۱۲۱۳۔ ۷۳۱۲۱۴۔ ۷۳۱۲۱۵۔ ۷۳۱۲۱۶۔ ۷۳۱۲۱۷۔ ۷۳۱۲۱۸۔ ۷۳۱۲۱۹۔ ۷۳۱۲۲۰۔ ۷۳۱۲۲۱۔ ۷۳۱۲۲۲۔ ۷۳۱۲۲۳۔ ۷۳۱۲۲۴۔ ۷۳۱۲۲۵۔ ۷۳۱۲۲۶۔ ۷۳۱۲۲۷۔ ۷۳۱۲۲۸۔ ۷۳۱۲۲۹۔ ۷۳۱۲۳۰۔ ۷۳۱۲۳۱۔ ۷۳۱۲۳۲۔ ۷۳۱۲۳۳۔ ۷۳۱۲۳۴۔ ۷۳۱۲۳۵۔ ۷۳۱۲۳۶۔ ۷۳۱۲۳۷۔ ۷۳۱۲۳۸۔ ۷۳۱۲۳۹۔ ۷۳۱۲۴۰۔ ۷۳۱۲۴۱۔ ۷۳۱۲۴۲۔ ۷۳۱۲۴۳۔ ۷۳۱۲۴۴۔ ۷۳۱۲۴۵۔ ۷۳۱۲۴۶۔ ۷۳۱۲۴۷۔ ۷۳۱۲۴۸۔ ۷۳۱۲۴۹۔ ۷۳۱۲۵۰۔ ۷۳۱۲۵۱۔ ۷۳۱۲۵۲۔ ۷۳۱۲۵۳۔ ۷۳۱۲۵۴۔ ۷۳۱۲۵۵۔ ۷۳۱۲۵۶۔ ۷۳۱۲۵۷۔ ۷۳۱۲۵۸۔ ۷۳۱۲۵۹۔ ۷۳۱۲۶۰۔ ۷۳۱۲۶۱۔ ۷۳۱۲۶۲۔ ۷۳۱۲۶۳۔ ۷۳۱۲۶۴۔ ۷۳۱۲۶۵۔ ۷۳۱۲۶۶۔ ۷۳۱۲۶۷۔ ۷۳۱۲۶۸۔ ۷۳۱۲۶۹۔ ۷۳۱۲۷۰۔ ۷۳۱۲۷۱۔ ۷۳۱۲۷۲۔ ۷۳۱۲۷۳۔ ۷۳۱۲۷۴۔ ۷۳۱۲۷۵۔ ۷۳۱۲۷۶۔ ۷۳۱۲۷۷۔ ۷۳۱۲۷۸۔ ۷۳۱۲۷۹۔ ۷۳۱۲۸۰۔ ۷۳۱۲۸۱۔ ۷۳۱۲۸۲۔ ۷۳۱۲۸۳۔ ۷۳۱۲۸۴۔ ۷۳۱۲۸۵۔ ۷۳۱۲۸۶۔ ۷۳۱۲۸۷۔ ۷۳۱۲۸۸۔ ۷۳۱۲۸۹۔ ۷۳۱۲۹۰۔ ۷۳۱۲۹۱۔ ۷۳۱۲۹۲۔ ۷۳۱۲۹۳۔ ۷۳۱۲۹۴۔ ۷۳۱۲۹۵۔ ۷۳۱۲۹۶۔ ۷۳۱۲۹۷۔ ۷۳۱۲۹۸۔ ۷۳۱۲۹۹۔ ۷۳۱۳۰۰۔ ۷۳۱۳۰۱۔ ۷۳۱۳۰۲۔ ۷۳۱۳۰۳۔ ۷۳۱۳۰۴۔ ۷۳۱۳۰۵۔ ۷۳۱۳۰۶۔ ۷۳۱۳۰۷۔ ۷۳۱۳۰۸۔ ۷۳۱۳۰۹۔ ۷۳۱۳۱۰۔ ۷۳۱۳۱۱۔ ۷۳۱۳۱۲۔ ۷۳۱۳۱۳۔ ۷۳۱۳۱۴۔ ۷۳۱۳۱۵۔ ۷۳۱۳۱۶۔ ۷۳۱۳۱۷۔ ۷۳۱۳۱۸۔ ۷۳۱۳۱۹۔ ۷۳۱۳۲۰۔ ۷۳۱۳۲۱۔ ۷۳۱۳۲۲۔ ۷۳۱۳۲۳۔ ۷۳۱۳۲۴۔ ۷۳۱۳۲۵۔ ۷۳۱۳۲۶۔ ۷۳۱۳۲۷۔ ۷۳۱۳۲۸۔ ۷۳۱۳۲۹۔ ۷۳۱۳۳۰۔ ۷۳۱۳۳۱۔ ۷۳۱۳۳۲۔ ۷۳۱۳۳۳۔ ۷۳۱۳۳۴۔ ۷۳۱۳۳۵۔ ۷۳۱۳۳۶۔ ۷۳۱۳۳۷۔ ۷۳۱۳۳۸۔ ۷۳۱۳۳۹۔ ۷۳۱۳۴۰۔ ۷۳۱۳۴۱۔ ۷۳۱۳۴۲۔ ۷۳۱۳۴۳۔ ۷۳۱۳۴۴۔ ۷۳۱۳۴۵۔ ۷۳۱۳۴۶۔ ۷۳۱۳۴۷۔ ۷۳۱۳۴۸۔ ۷۳۱۳۴۹۔ ۷۳۱۳۵۰۔ ۷۳۱۳۵۱۔ ۷۳۱۳۵۲۔ ۷۳۱۳۵۳۔ ۷۳۱۳۵۴۔ ۷۳۱۳۵۵۔ ۷۳۱۳۵۶۔ ۷۳۱۳۵۷۔ ۷۳۱۳۵۸۔ ۷۳۱۳۵۹۔ ۷۳۱۳۶۰۔ ۷۳۱۳۶۱۔ ۷۳۱۳۶۲۔ ۷۳۱۳۶۳۔ ۷۳۱۳۶۴۔ ۷۳۱۳۶۵۔ ۷۳۱۳۶۶۔ ۷۳۱۳۶۷۔ ۷۳۱۳۶۸۔ ۷۳۱۳۶۹۔ ۷۳۱۳۷۰۔ ۷۳۱۳۷۱۔ ۷۳۱۳۷۲۔ ۷۳۱۳۷۳۔ ۷۳۱۳۷۴۔ ۷۳۱۳۷۵۔ ۷۳۱۳۷۶۔ ۷۳۱۳۷۷۔ ۷۳۱۳۷۸۔ ۷۳۱۳۷۹۔ ۷۳۱۳۸۰۔ ۷۳۱۳۸۱۔ ۷۳۱۳۸۲۔ ۷۳۱۳۸۳۔ ۷۳۱۳۸۴۔ ۷۳۱۳۸۵۔ ۷۳۱۳۸۶۔ ۷۳۱۳۸۷۔ ۷۳۱۳۸۸۔ ۷۳۱۳۸۹۔ ۷۳۱۳۹۰۔ ۷۳۱۳۹۱۔ ۷۳۱۳۹۲۔ ۷۳۱۳۹۳۔ ۷۳۱۳۹۴۔ ۷۳۱۳۹۵۔ ۷۳۱۳۹۶۔ ۷۳۱۳۹۷۔ ۷۳۱۳۹۸۔ ۷۳۱۳۹۹۔ ۷۳۱۴۰۰۔ ۷۳۱۴۰۱۔ ۷۳۱۴۰۲۔ ۷۳۱۴۰۳۔ ۷۳۱۴۰۴۔ ۷۳۱۴۰۵۔ ۷۳۱۴۰۶۔ ۷۳۱۴۰۷۔ ۷۳۱۴۰۸۔ ۷۳۱۴۰۹۔ ۷۳۱۴۱۰۔ ۷۳۱۴۱۱۔ ۷۳۱۴۱۲۔ ۷۳۱۴۱۳۔ ۷۳۱۴۱۴۔ ۷۳۱۴۱۵۔ ۷۳۱۴۱۶۔ ۷۳۱۴۱۷۔ ۷۳۱۴۱۸۔ ۷۳۱۴۱۹۔ ۷۳۱۴۲۰۔ ۷۳۱۴۲۱۔ ۷۳۱۴۲۲۔ ۷۳۱۴۲۳۔ ۷۳۱۴۲۴۔ ۷۳۱۴۲۵۔ ۷۳۱۴۲۶۔ ۷۳۱۴۲۷۔ ۷۳۱۴۲۸۔ ۷۳۱۴۲۹۔ ۷۳۱۴۳۰۔ ۷۳۱۴۳۱۔ ۷۳۱۴۳۲۔ ۷۳۱۴۳۳۔ ۷۳۱۴۳۴۔ ۷۳۱۴۳۵۔ ۷۳۱۴۳۶۔ ۷۳۱۴۳۷۔ ۷۳۱۴۳۸۔ ۷۳۱۴۳۹۔ ۷۳۱۴۴۰۔ ۷۳۱۴۴۱۔ ۷۳۱۴۴۲۔ ۷۳۱۴۴۳۔ ۷۳۱۴۴۴۔ ۷۳۱۴۴۵۔ ۷۳۱۴۴۶۔ ۷۳۱۴۴۷۔ ۷۳۱۴۴۸۔ ۷۳۱۴۴۹۔ ۷۳۱۴۵۰۔ ۷۳۱۴۵۱۔ ۷۳۱۴۵۲۔ ۷۳۱۴۵۳۔ ۷۳۱۴۵۴۔ ۷۳۱۴۵۵۔ ۷۳۱۴۵۶۔ ۷۳۱۴۵۷۔ ۷۳۱۴۵۸۔ ۷۳۱۴۵۹۔ ۷۳۱۴۶۰۔ ۷۳۱۴۶۱۔ ۷۳۱۴۶۲۔ ۷۳۱۴۶۳۔ ۷۳۱۴۶۴۔ ۷۳۱۴۶۵۔ ۷۳۱۴۶۶۔ ۷۳۱۴۶۷۔ ۷۳۱۴۶۸۔ ۷۳۱۴۶۹۔ ۷۳۱۴۷۰۔ ۷۳۱۴۷۱۔ ۷۳۱۴۷۲۔ ۷۳۱۴۷۳۔ ۷۳۱۴۷۴۔ ۷۳۱۴۷۵۔ ۷۳۱۴۷۶۔ ۷۳۱۴۷۷۔ ۷۳۱۴۷۸۔ ۷۳۱۴۷۹۔ ۷۳۱۴۸۰۔ ۷۳۱۴۸۱۔ ۷۳۱۴۸۲۔ ۷۳۱۴۸۳۔ ۷۳۱۴۸۴۔ ۷۳۱۴۸۵۔ ۷۳۱۴۸۶۔ ۷۳۱۴۸۷۔ ۷۳۱۴۸۸۔ ۷۳۱۴۸۹۔ ۷۳۱۴۹۰۔ ۷۳۱۴۹۱۔ ۷۳۱۴۹۲۔ ۷۳۱۴۹۳۔ ۷۳۱۴۹۴۔ ۷۳۱۴۹۵۔ ۷۳۱۴۹۶۔ ۷۳۱۴۹۷۔ ۷۳۱۴۹۸۔ ۷۳۱۴۹۹۔ ۷۳۱۵۰۰۔ ۷۳۱۵۰۱۔ ۷۳۱۵۰۲۔ ۷۳۱۵۰۳۔ ۷۳۱۵۰۴۔ ۷۳۱۵۰۵۔ ۷۳۱۵۰۶۔ ۷۳۱۵۰۷۔ ۷۳۱۵۰۸۔ ۷۳۱۵۰۹۔ ۷۳۱۵۱۰۔ ۷۳۱۵۱۱۔ ۷۳۱۵۱۲۔ ۷۳۱۵۱۳۔ ۷۳۱۵۱۴۔ ۷۳۱۵۱۵۔ ۷۳۱۵۱۶۔ ۷۳۱۵۱۷۔ ۷۳۱۵۱۸۔ ۷۳۱۵۱۹۔ ۷۳۱۵۲۰۔ ۷۳۱۵۲۱۔ ۷۳۱۵۲۲۔ ۷۳۱۵۲۳۔ ۷۳۱۵۲۴۔ ۷۳۱۵۲۵۔ ۷۳۱۵۲۶۔ ۷۳۱۵۲۷۔ ۷۳۱۵۲۸۔ ۷۳۱۵۲۹۔ ۷۳۱۵۳۰۔ ۷۳۱۵۳۱۔ ۷۳۱۵۳۲۔ ۷۳۱۵۳۳۔ ۷۳۱۵۳۴۔ ۷۳۱۵۳۵۔ ۷۳۱۵۳۶۔ ۷۳۱۵۳۷۔ ۷۳۱۵۳۸۔ ۷۳۱۵۳۹۔ ۷۳۱۵۴۰۔ ۷۳۱۵۴۱۔ ۷۳۱۵۴۲۔ ۷۳۱۵۴۳۔ ۷۳۱۵۴۴۔ ۷۳۱۵۴۵۔ ۷۳۱۵۴۶۔ ۷۳۱۵۴۷۔ ۷۳۱۵۴۸۔ ۷۳۱۵۴۹۔ ۷۳۱۵۵۰۔ ۷۳۱۵۵۱۔ ۷۳۱۵۵۲۔ ۷۳۱۵۵۳۔ ۷۳۱۵۵۴۔ ۷۳۱۵۵۵۔ ۷۳۱۵۵۶۔ ۷۳۱۵۵۷۔ ۷۳۱۵۵۸۔ ۷۳۱۵۵۹۔ ۷۳۱۵۶۰۔ ۷۳۱۵۶۱۔ ۷۳۱۵۶۲۔ ۷۳۱۵۶۳۔ ۷۳۱۵۶۴۔ ۷۳۱۵۶۵۔ ۷۳۱۵۶۶۔ ۷۳۱۵۶۷۔ ۷۳۱۵۶۸۔ ۷۳۱۵۶۹۔ ۷۳۱۵۷۰۔ ۷۳۱۵۷۱۔ ۷۳۱۵۷۲۔ ۷۳۱۵۷۳۔ ۷۳۱۵۷۴۔ ۷۳۱۵۷۵۔ ۷۳۱۵۷۶۔ ۷۳۱۵۷۷۔ ۷۳۱۵۷۸۔ ۷۳۱۵۷۹۔ ۷۳۱۵۸۰۔ ۷۳۱۵۸۱۔ ۷۳۱۵۸۲۔ ۷۳۱۵۸۳۔ ۷۳۱۵۸۴۔ ۷۳۱۵۸۵۔ ۷۳۱۵۸۶۔ ۷۳۱۵۸۷۔ ۷۳۱۵۸۸۔ ۷۳۱۵۸۹۔ ۷۳۱۵۹۰۔ ۷۳۱۵۹۱۔ ۷۳۱۵۹۲۔ ۷۳۱۵۹۳۔ ۷۳۱۵۹۴۔ ۷۳۱۵۹۵۔ ۷۳۱۵۹۶۔ ۷۳۱۵۹۷۔ ۷۳۱۵۹۸۔ ۷۳۱۵۹۹۔ ۷۳۱۶۰۰۔ ۷۳۱۶۰۱۔ ۷۳۱۶۰۲۔ ۷۳۱۶۰۳۔ ۷۳۱۶۰۴۔ ۷۳۱۶۰۵۔ ۷۳۱۶۰۶۔ ۷۳۱۶۰۷۔ ۷۳۱۶۰۸۔ ۷۳۱۶۰۹۔ ۷۳۱۶۱۰۔ ۷۳۱۶۱۱۔ ۷۳۱۶۱۲۔ ۷۳۱۶۱۳۔ ۷۳۱۶۱۴۔ ۷۳۱۶۱۵۔ ۷۳۱۶۱۶۔ ۷۳۱۶۱۷۔ ۷۳۱۶۱۸۔ ۷۳۱۶۱۹۔ ۷۳۱۶۲۰۔ ۷۳۱۶۲۱۔ ۷۳۱۶۲۲۔ ۷۳۱۶۲۳۔ ۷۳۱۶۲۴۔ ۷۳۱۶۲۵۔ ۷۳۱۶۲۶۔ ۷۳۱۶۲۷۔ ۷۳۱۶۲۸۔ ۷۳۱۶۲۹۔ ۷۳۱۶۳۰۔ ۷۳۱۶۳۱۔ ۷۳۱۶۳۲۔ ۷۳۱۶۳۳۔ ۷۳۱۶۳۴۔ ۷۳۱۶۳۵۔ ۷۳۱۶۳۶۔ ۷۳۱۶۳۷۔ ۷۳۱۶۳۸۔ ۷۳۱۶۳۹۔ ۷۳۱۶۴۰۔ ۷۳۱۶۴۱۔ ۷۳۱۶۴۲۔ ۷۳۱۶۴۳۔ ۷۳۱۶۴۴۔ ۷۳۱۶۴۵۔ ۷۳۱۶۴۶۔ ۷۳۱۶۴۷۔ ۷۳۱۶۴۸۔ ۷۳۱۶۴۹۔ ۷۳۱۶۵۰۔ ۷۳۱۶۵۱۔ ۷۳۱۶۵۲۔ ۷۳۱۶۵۳۔ ۷۳۱۶۵۴۔ ۷۳۱۶۵۵۔ ۷۳۱۶۵۶۔ ۷۳۱۶۵۷۔ ۷۳۱۶۵۸۔ ۷۳۱۶۵۹۔ ۷۳۱۶۶۰۔ ۷۳۱۶۶۱۔ ۷۳۱۶۶۲۔ ۷۳۱۶۶۳۔ ۷۳۱۶۶۴۔ ۷۳۱۶۶۵۔ ۷۳۱۶۶۶۔ ۷۳۱۶۶۷۔ ۷۳۱۶۶۸۔ ۷۳۱۶۶۹۔ ۷۳۱۶۷۰۔ ۷۳۱۶۷۱۔ ۷۳۱۶۷۲۔ ۷۳۱۶۷۳۔ ۷۳۱۶۷۴۔ ۷۳۱۶۷۵۔ ۷۳۱۶۷۶۔ ۷۳۱۶۷۷۔ ۷۳۱۶۷۸۔ ۷۳۱۶۷۹۔ ۷۳۱۶۸۰۔ ۷۳۱۶۸۱۔ ۷۳۱۶۸۲۔ ۷۳۱۶۸۳۔ ۷۳۱۶۸۴۔ ۷۳۱۶۸۵۔ ۷۳۱۶۸۶۔ ۷۳۱۶۸۷۔ ۷۳۱۶۸۸۔ ۷۳۱۶۸۹۔ ۷۳۱۶۹۰۔ ۷۳۱۶۹۱۔ ۷۳۱۶۹۲۔ ۷۳۱۶۹۳۔ ۷۳۱۶۹۴۔ ۷۳۱۶۹۵۔ ۷۳۱۶۹۶۔ ۷۳۱۶۹۷۔ ۷۳۱۶۹۸۔ ۷۳۱۶۹۹۔ ۷۳۱۷۰۰۔ ۷۳۱۷۰۱۔ ۷۳۱۷۰۲۔ ۷۳۱۷۰۳۔ ۷۳۱۷۰۴۔ ۷۳۱۷۰۵۔ ۷۳۱۷۰۶۔ ۷۳۱۷۰۷۔ ۷۳۱۷۰۸۔ ۷۳۱۷۰۹۔ ۷۳۱۷۱۰۔ ۷۳۱۷۱۱۔ ۷۳۱۷۱۲۔ ۷۳۱۷۱۳۔ ۷۳۱۷۱۴۔ ۷۳۱۷۱۵۔ ۷۳۱۷۱۶۔ ۷۳۱۷۱۷۔ ۷۳۱۷۱۸۔ ۷۳۱۷۱۹۔ ۷۳۱۷۲۰۔ ۷۳۱۷۲۱۔ ۷۳۱۷۲۲۔ ۷۳۱۷۲۳۔ ۷۳۱۷۲۴۔ ۷۳۱۷۲۵۔ ۷۳۱۷۲۶۔ ۷۳۱۷۲۷۔ ۷۳۱۷۲۸۔ ۷۳۱۷۲۹۔ ۷۳۱۷۳۰۔ ۷۳۱۷۳۱۔ ۷۳۱۷۳۲۔ ۷۳۱۷۳۳۔ ۷۳۱۷۳۴۔ ۷۳۱۷۳۵۔ ۷۳۱۷۳۶۔ ۷۳۱۷۳۷۔ ۷۳۱۷۳۸۔ ۷۳۱۷۳۹۔ ۷۳۱۷۴۰۔ ۷۳۱۷۴۱۔ ۷۳۱۷۴۲۔ ۷۳۱۷۴۳۔ ۷۳۱۷۴۴۔ ۷۳۱۷۴۵۔ ۷۳۱۷۴۶۔ ۷۳۱۷۴۷۔ ۷۳۱۷۴۸۔ ۷۳۱۷۴۹۔ ۷۳۱۷۵۰۔ ۷۳۱۷۵۱۔ ۷۳۱۷۵۲۔ ۷۳۱۷۵۳۔ ۷۳۱۷۵۴۔ ۷۳۱۷۵۵۔ ۷۳۱۷۵۶۔ ۷۳۱۷۵۷۔ ۷۳۱۷۵۸۔ ۷۳۱۷۵۹۔ ۷۳۱۷۶۰۔ ۷۳۱۷۶۱۔ ۷۳۱۷۶۲۔ ۷۳۱۷۶۳۔ ۷۳۱۷۶۴۔ ۷۳۱۷۶۵۔ ۷۳۱۷۶۶۔ ۷۳۱۷۶۷۔ ۷۳۱۷۶۸۔ ۷۳۱۷۶۹۔ ۷۳۱۷۷۰۔ ۷۳۱۷۷۱۔ ۷۳۱۷۷۲۔ ۷۳۱۷۷۳۔ ۷۳۱۷۷۴۔ ۷۳۱۷۷۵۔ ۷۳۱۷۷۶۔ ۷۳۱۷۷۷۔ ۷۳۱۷۷۸۔ ۷۳۱۷۷۹۔ ۷۳۱۷۸۰۔ ۷۳۱۷۸۱۔ ۷۳۱۷۸۲۔ ۷۳۱۷۸۳۔ ۷۳۱۷۸۴۔ ۷۳۱۷۸۵۔ ۷۳۱۷۸۶۔ ۷۳۱۷۸۷۔ ۷۳۱۷۸۸۔ ۷۳۱۷۸۹۔ ۷۳۱۷۹۰۔ ۷۳۱۷۹۱۔ ۷۳۱۷۹۲۔ ۷۳۱۷۹۳۔ ۷۳۱۷۹۴۔ ۷۳۱۷۹۵۔ ۷۳۱۷۹۶۔ ۷۳۱۷۹۷۔ ۷۳۱۷۹۸۔ ۷۳۱۷۹۹۔ ۷۳۱۸۰۰۔ ۷۳۱۸۰۱۔ ۷۳۱۸۰۲۔ ۷۳۱۸۰۳۔ ۷۳۱۸۰۴۔ ۷۳۱۸۰۵۔ ۷۳۱۸۰۶۔ ۷۳۱۸۰۷۔ ۷۳۱۸۰۸۔ ۷۳۱۸۰۹۔ ۷۳۱۸۱۰۔ ۷۳۱۸۱۱۔ ۷۳۱۸۱۲۔ ۷۳۱۸۱۳۔ ۷۳۱۸۱۴۔ ۷۳۱۸۱۵۔ ۷۳۱۸۱۶۔ ۷۳۱۸۱۷۔ ۷۳۱۸۱۸۔ ۷۳۱۸۱۹۔ ۷۳۱۸۲۰۔ ۷۳۱۸۲۱۔ ۷۳۱۸۲۲۔ ۷۳۱۸۲۳۔ ۷۳۱۸۲۴۔ ۷۳۱۸۲۵۔ ۷۳۱۸۲۶۔ ۷۳۱۸۲۷۔ ۷۳۱۸۲۸۔ ۷۳۱۸۲۹۔ ۷۳۱۸۳۰۔ ۷۳۱۸۳۱۔ ۷۳۱۸۳۲۔ ۷۳۱۸۳۳۔ ۷۳۱۸۳۴۔ ۷۳۱۸۳۵۔ ۷۳۱۸۳۶۔ ۷۳۱۸۳۷۔ ۷۳۱۸۳۸۔ ۷۳۱۸۳۹۔ ۷۳۱۸۴۰۔ ۷۳۱۸۴۱۔ ۷۳۱۸۴۲۔ ۷۳۱۸۴۳۔ ۷۳۱۸۴۴۔ ۷۳۱۸۴۵۔ ۷۳۱۸۴۶۔ ۷۳۱۸۴۷۔ ۷۳۱۸۴۸۔ ۷۳۱۸۴۹۔ ۷۳۱۸۵۰۔ ۷۳۱۸۵۱۔ ۷۳۱۸۵۲۔ ۷۳۱۸۵۳۔ ۷۳۱۸۵۴۔ ۷۳۱۸۵۵۔ ۷۳۱۸۵۶۔ ۷۳۱۸۵۷۔ ۷۳۱۸۵۸۔ ۷۳۱۸۵۹۔ ۷۳۱۸۶۰۔ ۷۳۱۸۶۱۔ ۷۳۱۸۶۲۔ ۷۳۱۸۶۳۔ ۷۳۱۸۶۴۔ ۷۳۱۸۶۵۔ ۷۳۱۸۶۶۔ ۷۳۱۸۶۷۔ ۷۳۱۸۶۸۔ ۷۳۱۸۶۹۔ ۷۳۱۸۷۰۔ ۷۳۱۸۷۱۔ ۷۳۱۸۷۲۔ ۷۳۱۸۷۳۔ ۷۳۱۸۷۴۔ ۷۳۱۸۷۵۔ ۷۳۱۸۷۶۔ ۷۳۱۸۷۷۔ ۷۳۱۸۷۸۔ ۷۳۱۸۷۹۔ ۷۳۱۸۸۰۔ ۷۳۱۸۸۱۔ ۷۳۱۸۸۲۔ ۷۳۱۸۸۳۔ ۷۳۱۸۸۴۔ ۷۳۱۸۸۵۔ ۷۳۱۸۸۶۔ ۷۳۱۸۸۷۔ ۷۳۱۸۸۸۔ ۷۳۱۸۸۹۔ ۷۳۱۸۹۰۔ ۷۳

۲۔ شہید ملت علامہ احسان الہی ظہیر رحمۃ اللہ علیہ کے حالات میں کتاب کے صفحہ ۶۹ پر بھی صاحب نے لکھا ہے کہ..... ”علامہ صاحب نے قرآن مجید سے متعلق کوئی خاص کتاب تو تصنیف نہیں کی۔“

گزارش ہے کہ علامہ شہید نے ساڑھے تین سو صفحات پر محیط ”الشیعہ والقرآن“ کے نام سے بڑی جامع کتاب تصنیف کی تھی۔ یہ کتاب کئی بار شائع ہوئی۔ اس کا (پرنٹیشن ۱۹۸۳ء میں ادارہ ترجمان السنہ لاہور کی طرف سے شائع ہوا تھا۔

۳۔ کتاب کے صفحہ ۹۵ پر امام الدین جو نجو کے حالات میں لکھا ہے کہ وہ ”مزید تعلیم کے لیے ۱۹۶۷ء میں کراچی گئے، صحیح یہ ہے کہ امام الدین صاحب ۱۹۵۷ء میں دینی تعلیم کے لیے کراچی گئے تھے۔

۴۔ کتاب کے صفحہ ۲۵۳ پر مولانا عبدالرحمن عاجز مرحوم کے حالات میں ان کے بہنوئی کا نام یاسین لکھا ہے۔ صحیح نام ”یامین“ ہے۔ یہ کمپوزنگ کی غلطی معلوم ہوتی ہے۔

۵۔ کتاب کے صفحہ ۳۸۸ پر پروفیسر عطاء الرحمن ثاقب کے حالات میں بھی صاحب نے لکھا ہے کہ ثاقب صاحب ۲۱ جون ۱۹۶۰ء کو پیدا ہوئے۔ دوسرا اس عبارت کو پڑھ کر یہ تاثر ملتا ہے کہ ثاقب صاحب کے والد مولانا عبدالرحمن حصاروی رحمۃ اللہ علیہ اس وقت چک ۴۷۹ گ۔ ب سمندری میں امام و خطیب تھے۔

صحیح بات یہ ہے کہ ثاقب شہید کی تاریخ ولادت ۲۶ جولائی ۱۹۶۰ء ہے۔ ان کی ولادت پر ان کے والد محترم نے ایک اعلان دیا تھا جو صحیفہ اہل حدیث کراچی کی ۹ ستمبر ۱۹۶۰ء کی اشاعت میں صفحہ ۲۲ پر ان الفاظ میں چھپا ”میرے گھر اللہ پاک نے ۲۶ جولائی کو لڑکا عنایت فرمایا ہے۔ جس کا نام عطاء الرحمن رکھا گیا ہے۔ قارئین بچہ کی درازی عمر اور نیکیوں کے لیے دعا کریں۔ (عبدالرحمن حصاروی رحمانی)“

یہ بھی یاد رہے کہ عطاء الرحمن ثاقب کی ولادت کے وقت ان کے والد مولانا عبدالرحمن حصاروی مرحوم

چک نمبر ۳۶۲ جھوک منصب (نزد تاندرہ منڈی) کی مسجد اہل حدیث کے امام و خطیب تھے۔ (دیکھیے صحیفہ اہل حدیث حوالہ مذکورہ بالا)

۶۔ کتاب کے صفحہ ۳۸۸ پر مولانا عبدالرحیم اشرف مرحوم کی تاریخ وفات ۲۷ جولائی ۱۹۹۷ء لکھی گئی ہے۔ جو بالکل غلط ہے۔ حکیم صاحب ۲۷ اور ۱۸ جون ۱۹۹۶ء کی درمیانی شب فوت ہوئے تھے اور ان کی نماز جنازہ ۲۸ جون کی شام نماز عصر کے بعد یونیورسٹی گراؤنڈ فیصل آباد میں ادا کی گئی تھی۔ میں ان کی نماز جنازہ میں شریک تھا۔ مولانا ارشاد الحق اثری صاحب نے بڑی طویل نماز جنازہ پڑھائی تھی۔ اس دن گرمی بھی بہت تھی۔

۷۔ کتاب کے آخر میں محترم بھی صاحب نے برصغیر کے چند ناشرین اداروں کی فہرست دی ہے۔ اس میں وہ مزید اضافہ کر سکتے ہیں۔ ۱۹۶۰ء کے لگ بھگ کراچی میں ہمارے بزرگ دوست مولانا عبد الجبار سلفی صاحب نے محمدی مسجد برنس روڈ میں صحیفہ اہل حدیث کے دفتر سے متصل مکتبہ ایوبیہ قائم کیا تھا۔ اس مکتبہ کی طرف سے فوائد ستاریہ اور دیگر کتب شائع ہوئیں۔ بالخصوص شیخ الاسلام مولانا ثناء اللہ امرتسری رحمۃ اللہ علیہ اور مولانا محمد جونا گڑھی رحمۃ اللہ علیہ کے چھوٹے بڑے بہت سے رسائل۔ یہ بہت بڑی خدمت ہے جو مکتبہ ایوبیہ کی طرف سے سرانجام کی گئی۔ اسی طرح مولانا عبدالغفار سلفی رحمۃ

اللہ علیہ کے مکتبہ شعیب کراچی نے حدیث کی کتاب صحیح مسلم مترجم ابن ماجہ مترجم اور دیگر بہت سی کتابیں شائع کیں۔ پھر لاہور میں ہمارے دوست مولانا عبدالرحمن عابد (مکتبہ سلفیہ) نے چچہ وطنی کے نواح میں مکتبہ محمدیہ قائم کر رکھا ہے اور انھوں نے مولانا جونا گڑھی کی خدمات کو شائع کیا ہے۔ اس کے علاوہ مولانا صادق غفیل صاحب کی مشکوٰۃ مترجم بھی انھوں نے شائع کی ہے۔ بہر حال مولانا اسحاق بھٹی صاحب کی یہ کاوش ایک عظیم کارنامہ ہے۔

کتاب کی کمپوزنگ طبعات کاغذ اور جلد بندی معیاری اور خوبصورت ہے۔ اللہ تعالیٰ ناشر اور مصنف کو اجر عظیم دے۔ آمین۔

☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆☆

سائن بورڈ، کاتھ بیز، ٹکمرین پرنٹرز اور اشتہارات کی کتابت کیلئے

سابقہ سلفی

۰۴۹۳۱-۵۴۶۳۹ ریلوے ڈسٹرکٹ ہاؤس لاہور

۰۳۰۰-۴۹۷۰۵۲۴

حافظ شبیر احمد، رانا عبدالستار

کاتب

اصل کرنڈی، لٹھا سفید، لٹھا رنگدار پختہ کمر،
کاٹن سفید و رنگدار پختہ کمر

فیصل سہیل کلا تھم چرنٹ

۰۴۱-۶۳۳۸۰۹

Mob# 0300-9653599

پنجاب بلاک مدینہ بازار P-162 مکی کاتھ مارکیٹ فیصل آباد